

Forgács András

HULLÁMOK HÁTÁN

ÚJPEST A MAGYAR ELEKTRONIKAIPAR BÖLCSŐJE

2024

A kiadvány létrejöttének támogatói
Raoul Wallenberg Egyesület és Alapítvány
Újpest Önkormányzata
MAZSIHISZ
Forgács András

Írta és összeállította
©Forgács András, 2024

ISBN 978-615-82363-2-4
ISSN 1218-9235

Felelős Kiadó
A Raoul Wallenberg Egyesület Elnöke

Dr Sebes József
wallenbergegyesulet.elnok@gmail.com

Nyomdai előkészítés
Kolor Optika Nyomda és Kiadó
koloroptika@t-online.hu

Felelős vezető
Forgácsné Dénes Katalin

Nyomtatva Magyarországon
Raszter Nyomda, Budapest, 2024

TARTALOM

EGY KIS KORRAJZ	8
A MAGYAR IPAR KIALAKULÁSÁNAK KORA	8
Társadalmi rétegződés a századfordulón	8
Törésvonalak a magyar társadalom identitásában	11
Gazdasági élet a századfordulón	15
Baross Gábor - a jövőt meghatározó miniszter	17
A zsidók szerepe a XX. századi magyar nagyipar kialakulásában	21
TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS HATÁSA A GAZDASÁG FEJLŐDÉSÉRE	23
Terület és lakosság veszteség a Trianoni szerződés következtében	23
A Trianoni szerződés gazdasági hatásai	25
BANKOK AZ IPARI FEJLŐDÉS SZOLGÁLATÁBAN	31
A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a vállalatfinanszírozás	31
Lánczy Leo – a korszakváltó bankár	33
EGYESÜLT IZZÓ - MŰHELYTŐL A VILÁGHÍRIG	38
Weiss Fülöp a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnöke	47
Aschner Lipót, aki a korát megelőzte	49
A HULLÁM MAJD NEM ELSODORTA	59
Újpest zsidóságának története az újpesti ipar kialakulásától a holokausztig	59
A pokol kapujában	63
A II. zsidótörvény elfogadása a parlamentben	63
ÚT A POKOLBA	68
A ZSIDÓTÖRVÉNYEK HATÁSA AZ EGYESÜLT IZZÓRA ÉS MUNKAVÁLLALÓI ÉLETÉRE	68
Az út kezdete Az I. zsidótörvény időszaka	68
Az összeírás megkezdődött A II. zsidótörvény időszaka	70
Ki a zsidó? - pontosítások és a kör tágítása A III. zsidótörvény időszaka	76
Teleki tragédia, a zsidókra és saját magára nézve is	77
A pontos nyilvántartás mindennek az alapja A IV. zsidótörvény időszaka	82
Az út vége A német megszállás időszaka	86
A vég	87
A vagyonelkobzásról	89
A teljes jogfosztás végső lépései	93
HULLÁMLOVASOK	96
A zsidó értelmiség helyzete az első világháború után	96
JÓVÁTEHETETLEN JÓVÁTÉTEL	103
AZ UTOLSÓ HULLÁM - A CUNAMI MINDENT ELSODOR	108
MEGLOVAGOLT HULLÁMOK	109
AZ IZZÓLÁMPA KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE	109
Egy kis fizikátörténet a hullámokról	109
Harc az elsőségért	111

Magyarok a fény útján	113
A kriptonlámpa története	123
Bródy Imre - egy megszakadt élet	125
Harc a piacokért	129
JOHANN KREMENEZKY A KEMÉNY ELLENFÉL ÉS PARTNER	138
Kremenezky szerepe Izrael állam létrejöttében	144
A RÁDIÓZÁS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON	152
Első lépések a magyar rádiócső gyártás terén	164
Rádiókészülékek elterjedése Magyarországon - Néprádió akció	167
A rádiókartell megalapítása	169
EGYESÜLT IZZÓ A MAGYAR ELEKTRONIKAIPAR BÖLCSŐJE	173
FELFUTÁS EGY ÚJ HULLÁMRA	176
A vállalatszerkezet fejlődése	176
Egy modern üzemirányítási rendszerének kialakítása	183
Vertikális vállalati modell	184
Heller László és az energiamegmaradás	190
A Telefongyárat is szoros szálak kötik az Egyesült Izzóhoz	191
STANDARD-izálás	198
Kozma László is többször volt rosszkor, rossz helyen	210
Jobb, ha a nagy hal megeszi - a Remix is az Egyesült Izzó holdudvarába tartozott	213
Az Egyesült Izzó volt a bölcsője a magyar elektronikai műszergyártásnak is.	216
Egy különös család	221
Henry Kalmus története	226
INNOVÁCIÓ MINDENEK FELETT	228
Az Egyesült Izzó kutatólaboratóriuma	228
Bay Zoltán	232
Újpestről a Holdig	241
A MARKETING SZEREPE AZ EGYESÜLT IZZÓ ÉS AZ ORION ÉLETÉBEN	246
Forgács Vilmos emlékére	267
UTÓIRAT	274

Ajánlás

A Raoul Wallenberg Egyesület elnöksége kiemelten fontosnak tartja, hogy fenntartsa és megőrizze Raoul Wallenberg tevékenységének emlékét, és bemutassa a Horthy rendszer és a II. világháború vészkorszakának napjait, heteit, hónapjait, éveit, minél több személyes és hiteles forrásra hivatkozva, közelebb hozza korunk fiataljaihoz ezen embernyomorító évek történéseit.

A Wallenberg Füzetek eddig megjelent tizenhat kötetében és a kiadás alatt álló további három kötetben is a korszak szereplőinek, áldozatainak és túlélőinek eddig ismeretlen, személyes sorsának, családi élettörténetének, a környezet és a mindenkori politika társadalmi hatásainak megismerésén keresztül kerül felszínre a felmérhetetlen szenvedés és fájdalom.

A Wallenberg Füzetek kiadványai segítséget adnak a középiskolák számára évente megrendezésre kerülő *Wallenberg nyomán* országos és határon túli vetélkedőhöz, olyan ismeret- és élményanyag bemutatásával, amely segíti a diákok és tanárok felkészülését a vetélkedőre. Az Egyesület a könyvek kiadásához kapcsolódóan a hősökre és áldozatokra emlékező emléktáblákat is állít.

A könyvek hozzásegítenek ahhoz, hogy az olvasók tovább tudjanak tekinteni a borzalmas személyi veszteségeken, sorsokon, és azt is lássák, hogy a Horthy korszak politikájának következményeként, a sok tudás, a hatalmas szellemi befektetés és alkotás a zsidók üldözésével és elpusztításával, hogyan enyészett el, és a súlyos emberáldozatok mellett milyen hatalmas veszteség volt ez a nemzet egészére nézve.

A *Hullámok hátán* az Egyesült Izzó kialakulásának és világhírré vezető útja első ötven évének szakmai és történelmi epizódjain keresztül állít emléket. Betekintést nyújtva, arra, hogy a Tungsramnak milyen hatása volt Újpest kialakulására és a magyar elektronikaipar fejlődésére. A gyári dokumentumok felhasználásával bemutatja, hogy miközben a vészkorszakban az Egyesült Izzó vezetői küzdöttek munkatársaik megmentéséért, a törvényalkotók és az államapparátus közreműködésével a gyár zsidó vezetőit, kutatóit és munkatársait hogyan fosztották meg lépésről-lépésre munkájuktól, egzisztenciájuktól és végül legtöbbjüket életüktől is, és elvesztésükkkel milyen hatalmas szakmai veszteség érte a gyárat és az egész magyar elektronikai ipart.

Budapest 2024.

Dr. Sebes József
a Raoul Wallenberg Egyesület elnöke

BEVEZETŐ ÉS KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Nagyapám, Forgács Vilmos emlékére

A világ ipari fejlődése során volt egy-két olyan kiemelkedő találmány, amelyeknek nem voltak előzményei a természetben, de az emberi alkotás révén meghatározták az egész világ jövőjét. Ilyen sorsfordító, nagy hatású innovációnak számított például a kerék, a puskapor, a gőzgép, az elektromos áram, a számítógép és az atombomba feltalálása.

A XX. század első évtizedeiben két új iparág megjelenése gyakorolt jelentős hatást a világgazdaság fejlődésre: az elektronika és hírközlés, valamint az autóipar. Ezeken a területeken számos magyar tudós és mérnök játszott jelentős szerepet.

A magyar elektronikai ipar kialakulásának történetéről írt könyvem az inspirálta, hogy volt néhány olyan évtized, amikor a magyar tudósok, mérnökök és vállalatvezetők tudása összeadódott, és valami olyan egyedit alkottak, amire se korábban, se azóta semmilyen magyar ipari közösség nem volt képes. Létrehoztak egy új iparágat, amelynek forrását jelentő Egyesült Izzó, vagy ahogy világszerte ismerték, a TUNGSRAM, 125 év után, éppen napjainkban zárta be kapuit.

Emléket akartam állítani azoknak vállalatalapítóknak, vállalatvezetőknek, kutatóknak, tudósoknak, akik a semmiből hozták létre ezt az új iparágat Magyarországon, ezzel a tudomány nemzetközi fejlődéséhez is sokban hozzájárultak. Emléket akartam állítani azoknak, akik hozzájárultak egy új közösség, egy új város, Újpest megalapításához és fejlődéséhez. Emléket akartam állítani olyan embereknek, akik olyan innovatívok voltak, hogy új és új kutatási eredményeikkel és műszaki megoldásaikkal világszintre emelték az Egyesült Izzót. Emléket akartam állítani olyan embereknek, akik a magyarság kiemelkedő műszaki alkotói voltak, és zsidó származásuk miatt az akkori magyar társadalom kivetette őket sorai közül, üldözve, megalázva, sokakat meggyilkolva közülük.

És nem utolsó sorban, emléket akartam állítani nagyapámnak, Forgács Vilmosnak, aki szintén ennek az alkotóközösségnek tagjaként jelentős szerepet játszott az Orion rádiók világsikerében.

Szeretném megköszönni a könyv létrejöttét elsősorban Rojkó Annamáriának, hogy Aschner Lipótról írt, *Aki a korát megelőzte* című könyvével, felkeltette érdeklődésemet a téma iránt, és mint az Újpesti Helytörténeti Értesítő szerkesztője, lehetőséget teremtett számomra, hogy a könyvem alapját képező cikkeim megjelenhessenek a lapban.

Köszönettel tartozom Hidvégi Máriának, a Tungstram ipartörténészének, aki sokéves gyártörténeti kutatásainak tapasztalatával kritikusan olvasta cikkeim kéziratait, helyesbítette tévedéseimet, és akivel évekig terveztük egy gyári ipartörténeti múzeum létrehozását, ami a Tungstram felszámolásával megghiúsult.

Köszönet illeti azokat a kiváló történészeket és levéltárosokat is, akik remek munkákban állították össze a XIX-XX. század magyar gazdaságtörténetét. Berend T. Iván, Ránki

György, Romsics Ignác, Pécsi Vera, Ilonka Mária, Tomka Béla, Szörényi Attila, Jenei Károly, Tóth Imre írásai kiváló forrásanyagként szolgáltak ehhez a könyvhöz is.

Külön köszönet illeti azokat a lelkes gyűjtőket, volt gyári dolgozókat is, akik blogjaikban, cikkekben gyűjtötték össze az ipartörténeti emlékeket, és őrizték meg a gyáraknak, a munkatársaknak és a termékeknek történeteit. Köszönet Kollár Ernő, Mészáros Sándor, Sík Bla, Perneky Sándor, Malcsiner Ferenc, Lázár Tibor, Selyem-Tóth Sándor sok évtizedes rádiózással kapcsolatos gyűjtő munkájáért.

Hálás vagyok tanárainknak is, elsősorban az iskolateremtő Ladó Lászlónak, aki megalapozta a hazai mérnök-közgazdász képzést, és a BME Gépészmérnöki Kar Termelési rendszerszak hallgatói számára lehetővé tette, hogy egy tucat gyárban szervezési feladatokat végezzünk, üzemgazdasági ismeretekre tegyünk szert már a tanulmányaink során. Köszönet Bögel Györgynek, aki az Országos Vezetőképző MBA kurzusa keretében ismertetett meg a Harvardon is oktatott modern vállalatirányítási elméletekkel, amelyeket összevetettem a megelőző két évtizedben szerzett gyakorlatommal, amikor munkatársaimmal több mint 40 gyárban vezettünk be a vállalati termelésirányítási, logisztikai és kontrolling rendszereket.

Ezek az ismeretek és tapasztalatok sokban segítettek abban, hogy megértsem és felismerjem Aschner Lipót és társainak zsenialitását, azt, hogy már a XX. század elején saját képességeik révén kitalálták és alkalmazták mindazon menedzsment technikákat, amelyek csak évtizedek múltán épültek be az általános gyakorlatba. Példaként megemlíthetjük, hogy a vertikális vagy horizontális cégstruktúrák alkalmazásával hogyan erősítették piaci pozícióikat, vagy a start-up és spin-off cégek innovatív hatásának és támogatásuk szükségességének felismerését és gyakorlatát, csakúgy, mint a K+F, azaz a kutatás és fejlesztés egymásra utaltságát és gyakorlati megvalósítását, valamint, az alapkutatás támogatását, és az eredmények azonnali átültetését az ipari gyakorlatba. A kutatás és kísérletezés és a marketing nagyvonalú anyagi támogatását pedig egy szinte pitiánernek tűnő szigorú költséggazdálkodás mellett biztosította. A konkurenciával, a kölcsönös előnyök mentén megvalósuló sokirányú együttműködés, és a piaci pozíciók védelmének rafinált észjátékának sikere is hozzájárult egy kis ország vállalatának pozicionálásához a nagyobb konkurens piacán.

Nem vagyok történész, se kutató, sőt író sem, ez a könyv nem tekinthető tudományos munkának. Szándékom az volt, hogy a megismert tények és a nagyapám révén rendelkezésemre álló, sokszor személyes dokumentumok alapján, szerettem volna bemutatni, hogy milyen volt az a környezet, mik voltak azok a körülmények és lehetőségek, amelyek között létrejöhett egy sikeres, versenyképes magyar iparvállalat, az Egyesült Izzó és a holdudvarát képező többi magyar elektronikai vállalat.

Forgács András

EGY KIS KORRAJZ

A MAGYAR IPAR KIALAKULÁSÁNAK KORA

Társadalmi rétegződés a századfordulón

A kiegyezés utáni kort nevezzük „boldog békeidőknek”. Valóban boldog évek voltak-e azok az évek, amik az I. világháború kitöréséhez vezettek?

Deák Ferenc és Eötvös József munkásságának eredményeként a XIX. század második felében bekövetkező gazdasági fellendülés és társadalmi átalakulás számos feszültséget is hordozott, amelyek a XX. század elejére csúcsosodtak ki és megalapozták a XX. század első felének súlyos konfliktusait. Az Osztrák–Magyar Monarchiában az I. világháborút megelőző „boldog békeidő” egy merev működési és együttműködési struktúrát hozott létre a Habsburg birodalom akkora már átalakult keretein belül az. Romsics Ignác találóan fogalmaz, amikor azt írja, hogy „A *boldog békeidők*” a „*boldogtalan békétlenség*” csíráit érlelték.

Magyarországot, mint a Kelet és Nyugat határán fekvő komországot olyan kulturális, társadalmi és politikai berendezkedés jellemezte, aminek következtében a XIX-XX. század során is az elszalasztotta a Nyugathoz csatlakozás lehetőségét, és csak a Nyugat periferiáján, arra ácsingózva, de saját „*magyar utat*” járva kereste helyét Kelet és Nyugat között.

Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint duális állam, a Habsburg császárság és a Magyar Királyság együttműködő, de bizonyos fokig önálló államirányítási szerkezetet valósított meg. Ferenc József osztrák császár és magyar király fogta össze a közös ügyek irányítását, valamint a két parlament által kinevezett kormányok feletti döntési, jóváhagyási, illetve vétőjog is őt illette meg. A két parlament felépítésének és működésének különbsége is jól tükrözte a nyugati és a magyar társadalomfejlődés közti különbséget. A középkorban Nyugat-Európában a hatalmi struktúra a feudalizmus lokális gazdaságok/társadalmak irányításának összességéből épült fel. A különböző társadalmi rétegek között „szerződéses” viszony alakult ki, ahol a jobbágy szolgáltatásaiért cserébe a földesúr védelmet és megfelelő életkörülményeket biztosított a területiális szokásjog alapján. Ezen irányítási és jogi gyakorlat integrációjára épülve alakultak ki az államok irányítási és jogrendszerei, ahol a központi hatalomban a király, mint a legfőbb hűbérúr, a területiális hatalmat gyakorlókkal való egyeztetés során hozta meg döntéseit.

Bibó István ezt úgy fogalmazta meg, hogy *szokásszerű, személyes kölcsönös biztosított kötelezettségek és jogok, a „szabadság kis köreinek” egymást egyensúlyban tartó szerkezete, amely megakadályozza a hatalomkoncentrációt és ellenálló erőt jelent az egyoldalú alávetés „brutálisan célszerű” módszerével szemben.*

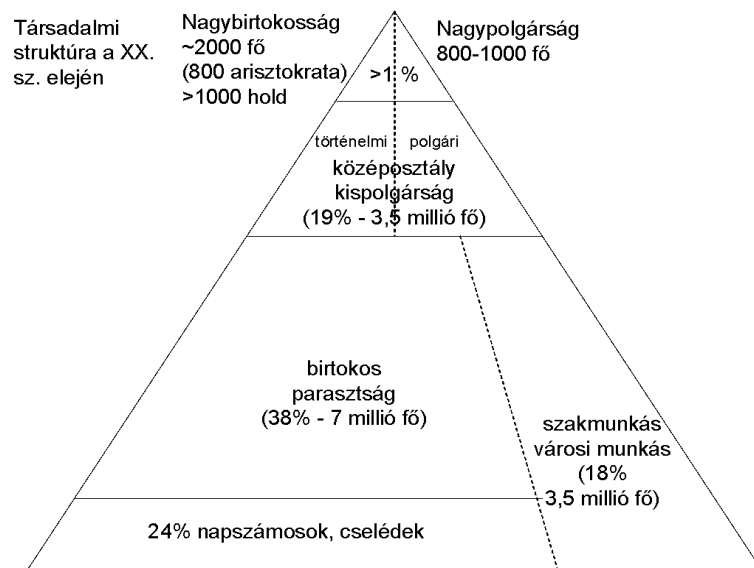
Ahogy keletebbre haladunk ez a „szerződéses” viszony egyre inkább diktatórikus irányítású volt, eljutva a cár és bojárók és azok parasztjai közötti kegyetlen kiszolgáltatottsáig. A magyar feudalizmusban a jobbágy olyan alattvaló volt, aki úgy szolgálta ki az urát, aki cserébe, mint embert semmibe vette parasztjait. A társadalmi rétegek közötti átjárhatóság minimális volt. A társadalmi megítélés alapját kizárólag a földvagyonhoz való viszony képezte. Ez határozta meg az igen merev magyar rendi szerkezetre épülő központosított

állam kialakulását is. Amíg a nyugati feudalizmus a XVIII. századtól az iparosodással együtt járó városi polgárság kialakulásával fokozatosan az uralkodó rétegbe integrálta a városok vezető polgárait, addig Magyarországon még a XX. század első éveiben is erősen tartotta magát a rendi rendszer, és a politikai vezetésben a nemesi származás dominált.

A középkor végén a nyugat és Magyarország társadalmi szerkezetének különbségét azok a számok is jól illusztrálják, amelyek szerint amíg *Franciaországban minden századik ember volt nemes és minden tizedik szabad polgár, addig Magyarországon minden húsz-huszonötödik volt nemes és csak minden negyvenötödik-ötvenedik volt szabad polgár.* – írja Szücs Jenő.

Ez az örökség érzékelhető a duális állam parlamentjeinek szerkezetében és személyi összetételében is. Addig, amíg az osztrák parlamentben szerepet kaptak a polgárság és ipar vezetői is, addig a magyar parlament a képviselőházi és főrendiházi berendezkedése jól tükrözte a magyar arisztokrácia elhatárolódását a nemesi rétegekre épülő képviselőház tagjaitól. Magyarországon a képviselőház 413 tagját bizonyos adózási és vagyoni vagy iskolázottsági kritériumokat teljesítő, az ország felnőtt lakosságának 6-7%-át kitevő, elsősorban a pártokhoz kötődő közép-nemesi származású férfi lakosság nem titkos szavazással választotta meg (Nyugat-Európában ez az arány 20-30% között volt és titkos volt a szavazás). A nem nemesi családok tagjai a képviselők 30-35%-át adták. A főrendiházba, megőrizve a feudális rendi jellegét, arisztokrata származási alapon kerültek be a különböző érdekcsoportokat képviselő tagok. A későbbiekben a képviselőházi tagságot vagyoni és adózási szinthez kötötték (1885-től 3000 majd 6000 korona föld/házadó). A tagok négy ötöde arisztokrata volt, rajtuk kívül 50 főnemest a király nevezett ki a minisztertanács ajánlására, valamint az állami felsővezetők is tagok voltak. A dualizmus kori miniszterek 35%-a is arisztokrata volt, de a képviselők egy ötöde, egy hatoda is az arisztokrácia tagjaiból került ki.

A XX. század hajnalán a magyar társadalom tagozódását az alábbi ábra jól szemlélteti.

*Társadalmi tagozódás a XX. század elején
(Romsics Magyarország története a XX. században 55.old.)*

A politikai vezető réteget a rendi hagyományok szerinti arisztokrácia alkotta annak ellenére, hogy ezen családok fénykora a XVIII. századra esett, de kiváltságaikat megőrizték és átmentették a dualizmus korába is. A hercegek, bárók és grófok nagy része ugyan magyar származású volt, birtokaik is zömmel Magyarország területén voltak, de magyarul azért nem mindenki tudott. A századfordulón úgy érezték, hogy gazdasági hegemóniájukat már a tőkés fejlődés is veszélyezteti, ezért nyíltan megfogalmazták, hogy a gazdaságpolitikának minden kérdésben a mezőgazdaságot kell támogatnia. A XX. sz. elejére a hatalom csúcsán osztozniuk kellett a feltörekvő polgárság képviselőivel, akik nem a föld, hanem a modern gazdaság területén tettek szert vagyona és az ezzel járó befolyásra. A nagypolgárok között a régi magyar családok kisebb mértékben voltak jelen, inkább a német, osztrák iparosok, kereskedők és a XIX. században bevándorolt szegény zsidó családok leszármazottjai alkották a legjelentősebb részét.

A középosztályhoz tartoztak az ezer hold alatti földbirtokkal rendelkező 6-7 ezer családból álló középbirtokos réteg és a nemesi származású 100 ezer fős köztisztviselői réteget alkotó dzsentrik. (A földtulajdonosok 0,4% birtokolta a földterület 44%-át, és ebből az 1000 kataszteri hold feletti birtokok a földterület 32,3%-át tették ki.) A megyei hivatalok kétharmadát, a központi állami vezetői hivatalok egyharmadát dzsentrik foglalták el. A dzsentriket a kor írói által sokszor kritizált erős történelmi tudat, a közügyek iránti érdeklődés, a nacionalizmus, a sovinizta, antidemokratikus világkép jellemezte, amely élesen szemben állt a német és zsidó polgárosodott középréteg munka- és kultúracentrikus világával. Mivel a magyar középosztály jellegét alapvetően ez az elszegényedett konzervatív nemesi réteg határozta meg, így ez szellemiségében lényegesen eltért a nyugati tőkés fejlődés révén feltörekvő polgárságból kialakuló burzsoáziától, a társadalmi és gazdasági haladást biztosító rétegtől. *„A magyar középrétegek jelentős csoportjai nem emelkedő, polgári jellegű, hanem süllyedő tendenciájú, feudális eredetű forrásokból táplálkoztak”* -írja Berend T. Iván.

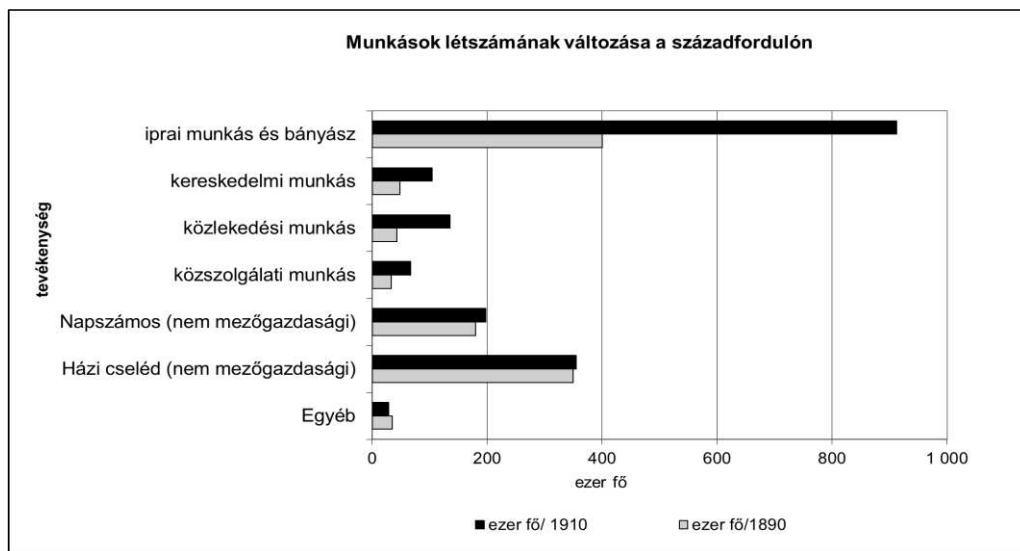
A középrétegekhez tartozott még az a 40 000 kisiparos és kiskereskedő család is, amelyben jelentős számban szerepeltek a frissen beilleszkedett zsidó családok is. A századfordulóra kb. 800 000 főre tehető a zsidók lélekszáma, akiknek 35%-a felvidéki, kárpátaljai erdőmunkás volt. A XIX században a zsidók részaránya a középosztályban a liberális magyar nemességgel létrejött konszenzus alapján alakult ki. Eszerint az állam uralmi pozíciói a nemesség képviselőit illették meg, míg a zsidók elsősorban szabadpályás értelmiségi szakmákban domináltak, így az ügyvédek 45%-a, az orvosok 49%-a zsidó származású volt. Az évek során a zsidó lakosság pozíciói erősödtek és 1913-ra már az adminisztratív állások 5%-ában is megjelentek zsidó származásúak, a képviselők 20%-a, Budapest főpolgármestere és több miniszter és államtitkár is zsidó volt.

A középrétegek alsó kategóriájába tartozott az 50 kat. hold alatti földtulajdonnal rendelkező parasztság, akik már nem tartoztak a régi nemesi és polgári réteghez sem. A kispolgárság 2,5 milliós rétege a lakosság 12-13%-át tette ki.

A XIX. század végére a jobbágyfelszabadítás révén a bocskoros nemesekkel és lecsúszott kisbirtokosokkal igen heterogénné vált a parasztság. Tagolódásuk ugyan átalakult, de megmaradt gazdag paraszti, közép- és szegényparaszti, valamint a főleg zsellérekből kialakult agrárproletár réteg. Az agrárproletárok és fél proletárok tették ki az ország kereső népességének egyharmadát.

1900-ban az ipari munkásság létszáma alig haladta meg a 700 000 főt, a keresőképes lakosság egytizedét. Amíg a XX. századra a nyugat-európai ipari munkásság a XVII.

századtól kezdve a manufaktúrák és kisiparosok rétegeiből jött létre, addig Kelet-Európában a munkásságnak nem volt előképe, az ipari proletariátus zömmel az elszegényedett falusi agrárproletár réteg városiasodásával egyidejűleg jött létre. Ennek megfelelően a magyarországi, megkésett ipari forradalom szakmunkásigényét hazai forrásból nem lehetett kielégíteni. Az élelmiszeripar lehetővé tette a félig ipari, félig agrárproletári létet, de a vasútépítés is jelentős képzetlen munkaerőt szívott fel. A betanított munkást igénylő textilipar viszont Magyarországon nem alakult ki, így a munkások alig 6%-a dolgozott az ágazatban. A textilipar elmaradottsága révén a női- és gyermekmunka is igen kis mértékű volt, nem érte el a 15%-ot, a 16 év alatti foglalkoztatottak létszáma is csak 12000 fő volt. A századfordulón a fejlődő vas- és gépipar már a gyári munkások közel egyharmadát igényelte. Ennek köszönhetően a városi proletariátus felét a századelőn kialakult dinamikus fejlődő és szerveződő ipari munkásság tette ki, amelynek közel felét a külföldről betelepült képzett szakmunkás réteg alkotta.

A munkások létszámának megoszlása a XX.sz. elején

Törésvonalak a magyar társadalom identitásában

Magyarország 18 millió lakosa nagyon rétegzett, és számtalan törésvonal mentén húzódo feszültséggel, nevezetesen politikai, területi, nemzetiségi, iskolázottsági feszültséggel volt terhelt, amelyek a XX. században robbantak a gazdaságban betöltött szerepe szerinti identitást kialakított populáción belül, tovább terhelve ezáltal a magyar identitással kapcsolatos érzelmeket.

Politikai törésvonalnak tekinthetjük a kiegyezés pártiak (67-esek) és függetlenség pártiak (48-asok) közötti vitát, amely egészen az I. világháborúig zajlott a kiegyezés pártiak dominanciája mellett.

Az ország területileg három régióra tagozódott: a Dunántúlra- a legnyugatosabb, de úrhatnám arisztokráciájával, az Alföldre, annak mezővárosi struktúrájával, és Erdélyre, a puritán, de kulturálisan a legdinamikusabb régióra.

A területi tagozódás egyben nemzetiségi tagozódással is járt

Amíg Európa nyugati polgárai a gyarmatosítás során találkoztak a világgal és más kultúrákkal, és a világkereskedelem részeseivé vált országai egy gyorsabb fejlődési pályára álltak, addig a nyugathoz agrár-gazdaságilag kapcsolódó Közép-Kelet-Európa befelé fordult és máig nem sajátította el a népek együttéléséhez szükséges társadalmi nyitottságot. Ez azért is ellentmondásos, mert a Magyar királyság területén a lakosság jelentős része vallotta magát nem magyar nemzetiségűnek. Ugyan a mikroközösségek szintjén zömmel békében éltek együtt magyarok, szerbek, rácok, tótok, zsidók, de a politikusoknak mindig sikerült elmélyíteni a nemzetiségek közötti konfliktusokat, ami gyűlöletig és végül gyilkolásig vezetett. A társadalmi rétegek, nemzetiségek közti feszültség és gyűlöletkeltéssel, minden ország minden diktátora élt és ez a politikai gyakorlat a XXI. században sem szűnt meg.

A Habsburgok és a magyar uralkodó osztály egyaránt súlyos bűnöket követett el az évszázadok során a birodalom és Monarchia nemzetiségi politikája terén, amit betetőzött a Magyarországra nézve tragikus trianoni országcsontítás. A nemzetiségi konfliktusok már a szabadságharc idejére is visszanyúltak, és ezt a mindenkori uralkodó osztály saját hatalmi játszmáihoz felhasználta és felhasználja ma is egész Közép-Kelet-Európában.

A Monarchia kialakulásával a magyar nemzetállami tudat az anyanyelvhasználat terén is egyre jobban megerősödött. Ennek egyik megnyilvánulása volt a magyar nyelvoktatás kötelezővé tétele mellett a nemzetiségi iskolák számának radikális csökkentése, aminek eredményeként 1913-ra számuk a kiegyezéskorinak felére csökkent. Ez a feszültség az 1896-ban megjelent nemzetiségi nyilatkozatban is megfogalmazódott: „...Magyarországnak nem lehet nemzeti állam jellege, mert Magyarországnak, mint államnak jellegét azon népek összessége adja meg, amelyek az államot alkotják. A magyar állam természete nem engedi meg, hogy a nép, amely még a lakosság többségét sem képezi, azt követelje a maga számára, hogy egymagában államot alkothasson. Csakis Magyarország népei összességének van meg az a joga, hogy azonosítsa magát az állammal...” (Romsics Magyarország története a XX. században 87.oldal)

Ennek az elvnek alapján szerették volna a vármegye határokat a nyelvi határokhoz igazítani és a nemzetiségeknek autonómiát biztosítani. Végül ezt a kérdést a Trianoni békeszerződés rendezte a magyar nemzetiség kárára, figyelmen kívül hagyva a magyar nyelvi határokat és egyáltalán nem rendezve a nemzetiségek autonómiáját, ami máig megoldatlan és feldolgozatlan helyzetet hozott létre Közép-Kelet-Európa államai és népei között.

Ugyancsak nyomasztó nemzetiségi kérdésnek állították be a zsidóság helyzetét Magyarországon, ami szembe állította egymással a feudális földbirtokos keresztény középosztályt és a polgárosodó iparos-kereskedő zsidó középosztályt.

Az iskolázottság is a társadalom jelentős rétegződését eredményezi

A társadalmi mobilitás egyik fokmérője az iskolázottság társadalmi rétegek szerinti alakulása. A 6-12 éves korosztály 85%-a járt iskolába, aminek következtében az analfabetizmus 1910-re 33%-ra csökkent, bár ez még jelentősen elmaradt a nyugat-európai 10%-os és az osztrák 17%-os mutatótól, de pár év alatt, 1920-ra, nálunk is 15%-ra esett vissza, míg az európai érték 10% körül mozgott. 1931-re már csak a lakosság 7%-a volt analfabéta, ami Kelet európai mércével mérve is igen kedvező volt.

A középiskolák száma megduplázódott, a középiskolások száma 81 ezerre nőtt, de ezzel együtt is a korosztály csak 2-3%-a járt gimnáziumba vagy reáliskolába. Trianon után rengeteg új iskolát kellett építeni, hogy pótolják az elcsatolt területeken maradt középiskolákat, és arányaiban is hozzáigazítsák a növekvő népességhez. Míg az úri középosztály elsősorban a jogi képzés irányába mozdult, addig a zsidó családok gyermekei a jogi képzettség mellett nagy számban fordultak a természettudományos, orvosi és műszaki pálya felé, a világháború után hozott zsidótörvények hatására már zömmel külföldi egyetemeken. A lakosság 10%-át képező felső és középosztálybeli társadalmi rétegek fiai adták a századfordulón a főiskolai hallgatók 57%-át, ezen belül a zsidó származásúak aránya a tízes évekre az országos átlagot meghaladó mértékű dinamikus növekedés mellett elérte a 29%-ot.

A parasztság soraiból az egyetemi és főiskolai hallgatók 10-11%-a került ki. A szegény parasztság iskolázottsága minimális volt, a középiskolások 2%-át, az egyetemisták 1%-át adta.

1922-től Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint jelentős iskola reformokat hajtott végre, mert mindketten nemzetpolitikai stratégia kérdésnek tekintették a kulturális színvonal emelését. Bevezették a 8 osztályos népiskolát, átalakították a középiskolai képzést és új iskola típusként a szakközépiskolai képzést is megteremtették. Ezzel párhuzamosan a korábban népszerű polgári iskolák száma egy felfutás után csökkenni kezdett, mert a szakiskolák és szakközépiskolák átvették az előbbieik szerepének egy részét és az új iskolatípusok a gimnáziumoknál gyakorlatiasabb képzést nyújtottak. Persze a társadalmi mobilitás ettől még nem változott meg lényegesen, bár ösztöndíjakkal, kollégiumok alapításával (Bolyai, Győrffy kollégium) próbálták segíteni pár tehetséges szegény gyermek továbbtanulását. Polgáriba továbbra is kizárólag parasztok, munkások és kispolgárok gyermekei jártak, míg a középiskolákba a társadalom 10%-át alkotó felső rétegek gyermekei tették ki a diákok 50%-át, a maradék 50%-ot pedig a 90% adta.

A felsőoktatás hallgatóinak összetétele elsősorban a numerus clausus miatt változott meg, de ide továbbra is elsősorban a nagyiparosok, nagybirtokosok és a szellemi foglalkozásúak gyermekei iratkoztak be. A hazai egyetemekről kiszorított izraelita származású fiatalok elsősorban Bécs, Prága és Berlin egyetemeire jártak.

Ugyanakkor új eszmék is megjelentek az oktatáspolitikában. Klebelsberg programjában fő feladatként határozta meg az ifjúság megvédését, azaz internacionalizmussal és az eljudaizmusodással szembeni hungarizálást, és hogy a keresztény vallásos érzület hassa át a nemzetpolitikai nevelést. Nagy hangsúlyt helyezett nem csak a kommunista és szociáldemokrata ideológia, hanem a polgári demokrácia kritikájára is.

Hóman szerint *"...az általános műveltség fő eleme, amit a középiskolai oktatás gerincévé kell tenni a nemzetismeret. Valamennyiünknek elsőrendű feladata a magyar életre való előkészítés, az ifjúság erkölcsi és nemzeti alapon nyugvó egészséges magyar világszemléletének kialakítása. A tanítás központjába ennek megfelelően nem a humanisztikus vagy természettudományi, hanem az úgynevezett nemzetismereti tárgyak kell, hogy kerüljenek. A testnevelési óraszámot is heti 4 órára kell növelni."*

A gazdaságban betöltött szerep szerinti törésvonalak

Mindezen törésvonalak jelentősen befolyásolják a gazdaságban betöltött szerepeket is. A mezőgazdaság tulajdonosi rétegét zömmel a magyar nemesség alkotta, míg a parasztság nagy tömege a többi nemzetiségből került ki. Az iparos és kereskedői réteget elsősorban a német és zsidó lakosok képviselték. Zömmel az ő irányításukkal alakult ki a magyar ipar is, aminek fejlődése visszahatott a társadalomban betöltött szerepük erősödéseire is.

A munkásság kialakulásával és az ipar fejlődésével 1890-ben megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt által összefogott munkásság révén megjelent az osztályharc új eleme a jobb munkakörülményekért és a politikai jogokért. Ez és a háború vezetett a Tanácsköztársasághoz, aminek leverésével a kommunistáknál kevésbé radikális szociáldemokrata baloldal a XX. sz. első felében folytatta harcát és a munkásság érdekképviselését, a kialakuló ipari kizsákmányolás és az úri Magyarország konzervatív berendezkedésével szemben. Ez a küzdelem, ami számos sztrájkban is megnyilvánult, már a világháború előtt is vezetett némi eredményre, elsősorban a betegbiztosítási rendszer kialakulása révén, ami közel 600 ezer embert érintett. A társadalombiztosítás további fejlődése során vezették be a gyári munkásokat érintő balesetbiztosítást is. A választási törvény 1913-as változásával a 24 éven felüli érettségizett férfiak vagy megfelelően iskolázott, bizonyos vagyoni helyzettel rendelkező egyéb rétegek és a legalább 16 holdat birtokló 30 évnél idősebb analfabéta rétegek jogosultak választani, a törvényhatósági jogú városokban már titkosan is. Ez volt az első lépés, amely már a lakosság közel 10%-ának, 1,6-1,7 millió embernek biztosított választójogot.

Foglalkozás	1920	1941
Szellemi foglalkozású	6,6	7,3
Önálló kisiparos kereskedő	9,0	8,2
Munkás	16,1	25,1
Háztartási alkalmazott	4,2	3,7
Napszámos	1,4	1
Önálló földműves	31,4	32
Mezőgazdasági munkás, cseléd	27,5	17,7
Egyéb	3,8	5
Aktív keresők száma (ezer fő)	3566	3327

*Az aktív keresők megoszlása (a keresők %-ban)
(Pető-Szakács A hazai gazdaság négy évtizedének története (1945-1985))*

A föld és parasztkérdés is megosztotta a társadalmat a birtokszerkezet mentén. Mindenki küzdött mindenki ellen, a kis és nagybirtokos, a birtokos paraszt és nincstelen zsellér közt is jelentős feszültség alakult ki. A századforduló táján a földforgalom elégtelensége és a magas földárak miatt a mobilitás minimális, az agrárproletárok helyzete reménytelen volt. A fokozódó munkanélküliséget a növekvő városok ipara sem tudta felszívni. Ez vezetett a parasztmozgalmak felélénküléséhez. A jövedelmi viszonyokra jellemző volt, hogy a háború előtti években, amikor a munkavállalók már 60%-a bérből és fizetésből élt, igen nagy volt a jövedelmi olló. A legnagyobb jövedelmű 500-600 föld tőkével és 50 ipari, kereskedelmi és banktőkével rendelkező család jövedelme hatvankétszerese volt a közel 3 millió fizikai munkát végző jövedelmének, aminek az 1 milliós középréteg jövedelme is a négyszerese volt. (Lánczy Leó, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökének éves jövedelme, beleértve bankelnöki fizetését, igazgatósági tagságait, tőzsdeügyleteit és saját vagyonának egyéb hasznait, 1,5 millió korona volt, ami 2500 munkás fizetésével volt összevethető, vagyona 25 millió korona lehetett). A lakosság 0,5%-a, a magyar társadalom felső tízezre rendelkezett a nemzeti jövedelem negyedével.

A XX. század első másfél évtizedének volt még egy társadalmat és gazdaságot meghatározó jelensége: 1,4 millió ember hagyta el az országot és vándorolt ki Amerikába. Ez a hazai lakossághoz képest ugyan jelentős szám volt, de a környező és nyugati országok emigrációjához képest nem számított rendkívülinek. A Monarchia szegényebb területeiről 1,8 millió, Lengyelországból 3,5 millió és a századforduló előtti években 6,3 millió angol és 4,5 millió német ment a tengerentúlra. Ugyanakkor az átlagos halálozási életkor növekedésével (1920-ban a férfiaknál 34 év, a nőknél 31,8 év) és az iskolázottsági szint emelkedésével a magyar demográfiai mutatók is javulni kezdetek, bár jócskán, akár 10 évvel is elmaradtak a nyugat-európai adatoktól.

Gazdasági élet a századfordulón

Nyugat Európa országai a XVI. századi felfedezések és a gyarmatosítás során, majd az ipari forradalom révén gazdagságuk alapjait a mezőgazdaságról a kereskedelemre és iparra helyezték át, ami egyben meghatározta a politikai és társadalmi fejlődésük útját is. Az értékmérő nem a földbirtok mérete, hanem a sikeres gazdasági eredményre épülő vagyon lett. A feudális struktúra lazulásával a polgárság politika befolyása is megnőtt. Ezzel szemben Magyarországon még a XX. sz. első felében is a földalapú vagyon képezte a politikai befolyás alapját.

Ugyanakkor a „boldog békeidő” korszaka dinamikus gazdaságfejlődést és társadalmi átalakulást eredményezett Magyarországon, amely ezekben az évtizedekben vált elmaradott agrárországból fejlett élelmiszeriparral rendelkező agrár-ipari országgá. A nemzeti jövedelem növekedése jócskán meghaladta a 3%-ot, 1914-re pedig elérte a négy százalékot. E növekedési ütemmel az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasága meghaladta a balkáni és dél-európai országok növekedési ütemét és lépést tartott számos nyugati ország növekedésével.

A kiegyezés után beinduló tőkés fejlődés a Monarchián belül, a birodalom részei közt egyfajta, a nyugat-európai nemzetállami keretektől eltérő munkamegosztást alakított ki. A közös pénzrendszer és az országok közötti vámmentes áruforgalom segítette a kereskedelmet, az áruk és a tőke szabad áramlását, ugyanakkor a fejlettebb gazdaságok diktálták a fejlődési kereteket korlátot állítva a szegényebb országok fejlődése elé. Ez

Magyarországra nézve is egyszerre jelentett előnyöket és hátrányokat. A rendelkezésre álló mezőgazdasági termelés számára biztos piacot teremtettek, amelyre rá tudott épülni a malom- és a cukoripar, de a cseh és osztrák textil- és gépipar nem adott teret a magyar ipari fejlődésre. A magyar iparosoknak és kormányzatnak ezzel a gyilkos konkurenciával kellett megküzdenie. A kiegyezés után, a századfordulóra a vas-, fém- és gépipar import volumene kétszerese, a rá következő 10 évben pedig már háromszorosa volt az egyéb behozatalnak. Ezzel szemben az export felét a mezőgazdasági nyersanyagok, míg a készáru export 38%-át az élelmiszeripari termékek tették ki.

A kiegyezés után a Szabadelvű párt dualizmus iránt elkötelezett kormányai a hazai ipart saját forrásból próbálták fejleszteni. A magyar politikai irányítás küzdött a magyar vámönállóságért, amivel védhette volna az ipar fejlődését, de erre csak a Monarchia szétesésével került sor, elveszítve a Monarchián belüli belkereskedelmi jelleg minden előnyét. Ugyanakkor az osztrák kapcsolatok a Monarchia szétesése után is tovább éltek. A XX. sz. elején az osztrák tőkeexport több mint 2/3-a, azaz 4,7 milliárd korona, Magyarországra irányult, bár ennek jelentős része államkölcson formájában jelent meg. A kialakuló bankrendszer részvényeinek 55-56%-a külföldi, zömmel osztrák kézben volt, míg az iparvállalatok 60%-ában volt külföldi érdekeltség, ami a világháború előtti évekre a magyar fejlődés és a belső felhalmozás eredményeként 36%-ra csökkent. A magyar gazdaság fejlődését, a tőlünk nyugatabbra fekvő országoktól eltérően a 40%-os külföldi tőkebefektetés teremtette meg, ennek megfelelően nem alakult ki a nyugati országokra jellemző tőke behozatali és kiviteli egyensúly sem. A tőkekivitel nem érte el a behozatal 5%-át sem.

Ezekben az években kezdett kialakulni a magyar bankrendszer is és a vasúti közlekedés dinamikus fejlődése, valamint a villamosítás megjelenése jelentős változást jelentett a korábbi agrárország fejlődésében. Kezdetben elsősorban az élelmiszeripar és ezen belül is a malomipar indult fejlődésnek, de a villamosítás és vasút fejlődésének hatására az ezt kiszolgáló iparágak is kialakultak és gyorsan fejlődtek. Létrejött a vaskohászatra és acélgyártásra épülő gépipar, valamint a hírközlés fejlődésével az elektronikai ipar és távközlés is, mint vadonatúj iparágak.

A vasút szerepe mind az ipari fejlődés tekintetében, mind az agrártermékek piacra juttatásában meghatározó volt. A magyar elektronikai és távközlési ipar növekedésére is meghatározó hatással volt a vasúti infrastruktúra fejlődése, mind a biztosítóberendezések, mind a távközlési igényekkel szembeni elvárások révén.

Baross Gábor - a jövőt meghatározó miniszter

Baross Gábor a kimagasló államférfi szerepe a magyar gazdaság fejlesztésében

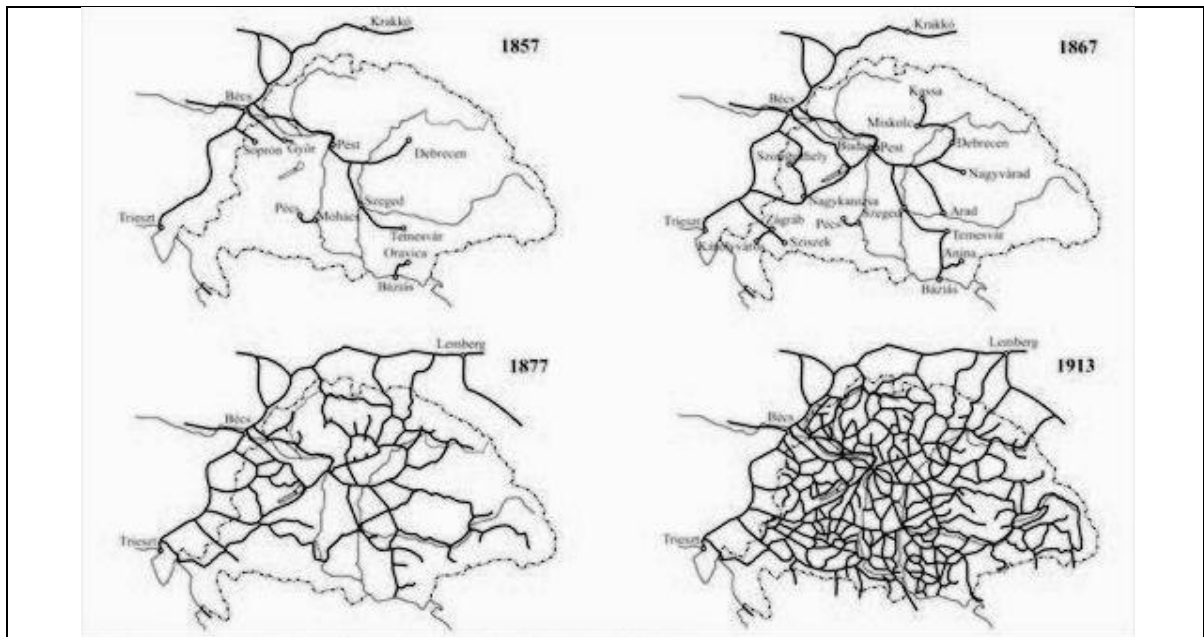

Baross Gábor (Pollák Zsigmond metszete, 1884)

Nem lehet a magyar gazdaság fejlődéséről anélkül beszélni, hogy ne tegyünk említést Baross Gáborról és a XIX.sz. gazdasági fejlődésének egyik nagy mozgatójáról, a vasútról. A **magyar vasúti hálózat kialakításának története Baross Gábor kereskedelem-, ipar- és közlekedésügyi miniszter** nevéhez kötődik, akárcsak számos a későbbiekben meghatározó intézmény alapítása is.

„Miképp is lehetett volna a századok óta agricol Magyarországnak e rövid 10 év alatt ily pénzügyi és gazdasági viszonyok között versenyképes ipart teremtenie?... Egy nagyszabású iparfejlesztés oly cél, amelyhez rendes körülmények között is évtizedek fáradhatatlan szorgalma és iparkodása szükséges.”- mondta már képviselőként, és ezen dolgozott állami tisztviselőként is. Baross Gábort hat évi államtitkári és 3 évi minisztersége alatt, 1892-es haláláig, meghatározó motorja volt a magyar gazdaság fejlődésének. Az ő munkálkodásának eredményeként jött létre a magyar iparvállalatok alapítására és fejlesztésre létrehozott **Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank**, vagy a kisemberek pénzügyintézeteként alapított **Postatakarékpénztár**. Ugyancsak a kisembereknek nyújtott lehetőséget az **Országos Iparoktatási tanács** felállítása, ami az ipariskolák rendszerét volt hivatva létrehozni.

Legmeghatározóbb tevékenysége azonban a magyar vasúti közlekedés megreformálása volt. Nem csak a máig érvényes **MÁV személyszállítási tarifa rendszer** elveit dolgozta ki, hanem a MÁV reformja során, 1892-re a magyar vasúthálózat a magánvasutak kivásárlásával már több mint 4000 km-en, a Magyar Államvasutak irányítása alá tartozott, ami lehetővé tette a korszerűbb vasútirányítás megvalósítását is.

A magyarországi vasúthálózat kialakulása

Ebben a korszakban, 1890-re, a kiegyezéséskor még csak 2285 km vasúti hálózat 11 ezer km-re nőtt, majd 1913-ra megduplázódott. A Monarchiában az egy lakosra jutó vasúti pálya km hosszát Európában csak a francia vasút haladta meg, és a 100m² km-re vetített vasútsűrűségi mutató is igen jó európai pozíciót tükrözött. Budapest-Bécs távolságot a korábbi 28-30 óra helyett vasúton már 9 óra alatt meg lehetett tenni. De az Orient Express sebessége révén akár 5 óra alatt is Bécsbe lehetett érni, ami közel járt a XX. század végi lehetőségekhez. A közlekedési hálózat kialakulása térben és időben is közelebb hozta egymáshoz az ország településeit, s ezzel hozzájárult a társadalmi mobilizációhoz is.

A vasút fejlődésével párhuzamosan fejlődött a hajózás is. 1914-re már 338 gőzhajó és 1500 uszály szállította az árut a Dunán. Az áruszállítás 92,3%-át a vasút, 7,4%-át gőzhajók bonyolították le. Ezzel 50 év alatt a szekérrel szállítás kizárólagos uralmát teljesen átvette a modern közlekedési eszközpark.

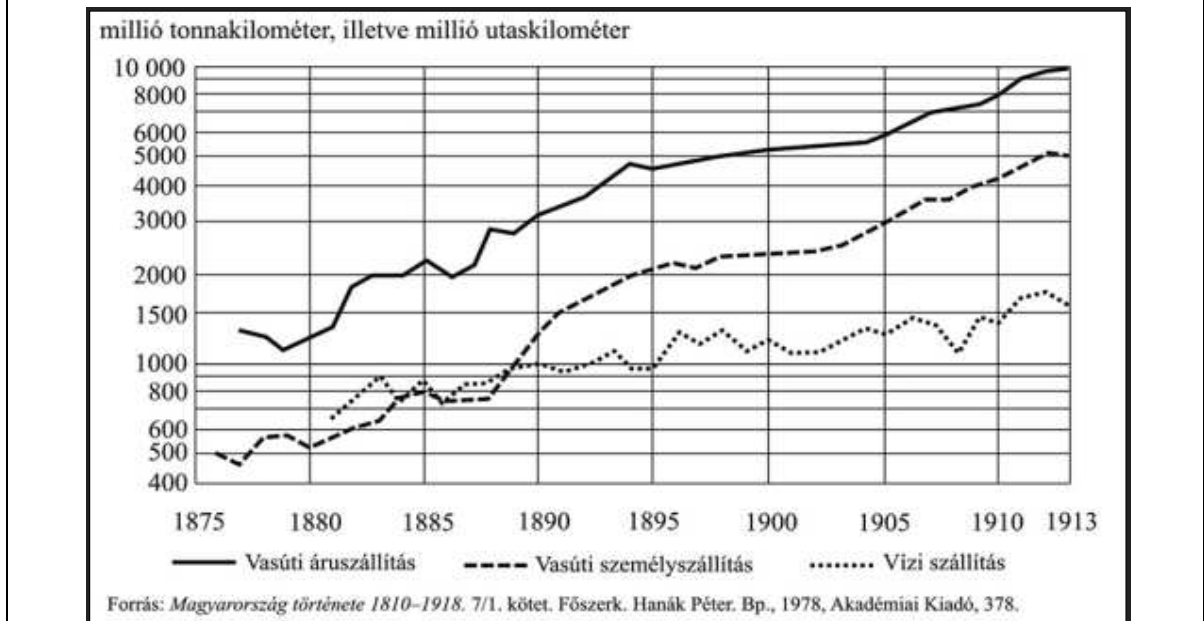
A közlekedési lehetőségek fejlődése maga után vonta az járműipar fejlődését is. A Ganz gyár mind a vasúti járművek, mind a hajógyártás terén jelentős exportképes vállalkozássá vált.

Itt készült a világ első villanymozdonya Kandó Kálmán tervei alapján. A Ganz-gyárban kezdték gyártani az első benzinmotorokat is Bánki Donát és Csonka János irányítása alatt, akik a modern gépjárműgyártás alapegységét, a karburátort fejlesztették ki.

A vasúthálózat fejlődése pedig lökést adott nem csak a vaskohászatnak, a vagongyártásnak, de az elektronikaipar fejlődésének is, mind a távközlési, mind a biztosító berendezések elterjedése révén. A 1867-ben, a kiegyezéséskori magyarországi a távíró hálózat hossza 17 000 km volt, ebből a vonalhosszúság 8100 km. 1887-ben a vezeték hosszúsága már 45 381 km, a vonalhossza pedig 17 644 km, és már 701 távírdahivatal működik az országban. Ugyancsak 1887-ben egyesítette Baross Gábor a postát, a távírdát és a telefont. Ilyen előzmények mellett váltak az előbb csak távírókat javító műhelyek, távírógépeket gyártó üzemekké. Az évek során a távíróhálózat hossza is megtízszereződött és 1914-re elérte 170 ezer km-t. A vasút

mentén épült ki az ország villamoshálózata is. A telefonkészülékek száma elérte a 20 ezer darabot.

A vasúti szállítás növekedési üteme a századfordulón:

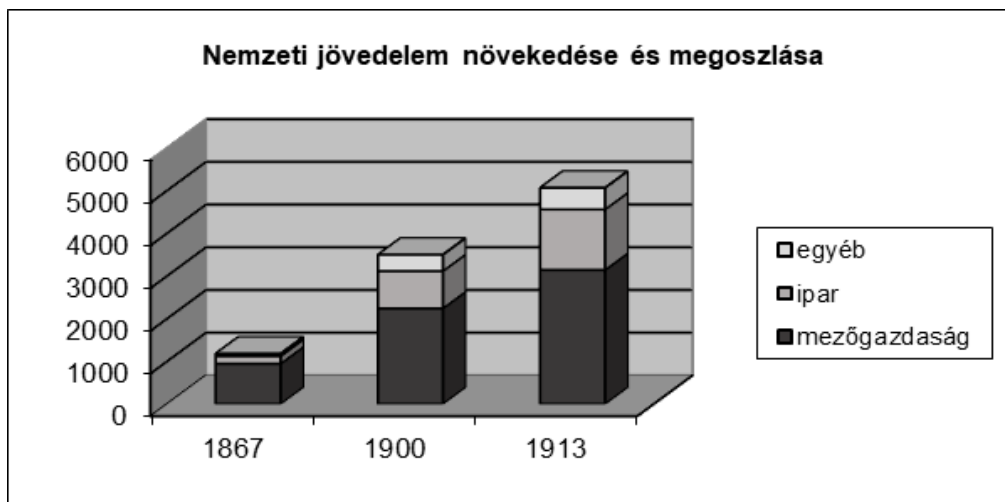
A hitelintézetek szolgáltatásainak fejlődése is hozzájárult a gazdasági növekedéshez. 1867 és 1873 között hat nagybank létesült. A jelzálog alapú föld fedezetű pénzkölcsönzéstől, a nyugaton is létező hitelezés technikák alkalmazásával eljutott az ipari vállalkozások finanszírozásáig.

A mezőgazdaság fejlődése mellett dinamikusan fejlődtek a ráépülő élelmiszeripari ágazatok is, amely eleinte az ipari termelés 44%-át tette ki, majd ez az arány a nehézipari ágazatok fejlődésével 12-15%-ra csökkent. A nehézipar fejlődése és a villamosítás maga után vonta a bányászat fejlődést is a vas- és acélgyártáshoz szükséges kokszolható feketeszen, és a villamos erőművek számára szükséges barnaszén kitermelése érdekében.

A magyar gépgyártás termelésének 2/3-át a közlekedési eszközök gyártása tette ki. A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. (ózd, diósgyőri acélgyárakkal 16 000 alkalmazottal), több hajó és vasúti kocsigyár, a Röck, a Láng Gépgyár, a Győri Vagongyár, a Ganz-gyár mellett a Monarchia egyik legnagyobb gyára és később hadiipari üzemé alakult ki Weiss Manfréd irányításával Csepelen. A gyárkomplexumban az acélgyártástól a repülő és autógyártásig rengeteg ipari termék készült, amelyekre építve az évtizedek során az 5000 munkást foglalkoztató fegyver és lőszergyártás is meghatározó ágazattá vált. A villamosipar, mint új iparág is dinamikusan fejlődött. Az erősáramú berendezések gyártását a villamos hálózatok kialakulása tette szükségessé. 1913-ra több mint 200 áramfejlesztő telep működött országszerte. Ezen a téren is meghatározó volt a Ganz gyár fejlesztőmérnökeinek, Zipernowsky Károlynak, Bláthy Ottónak, Déry Miksának a szerepe a transzformátor feltalálásával. A villamosítás másik nagy ágazata, a világítási és táv- és hírközlési vállalatok is ekkor alakultak meg, élükön az Egyesült Izzóval. Ekkor jött létre az ipari termelés 7,3%-át előállító magyar vegyipar és gyógyszeripar is.

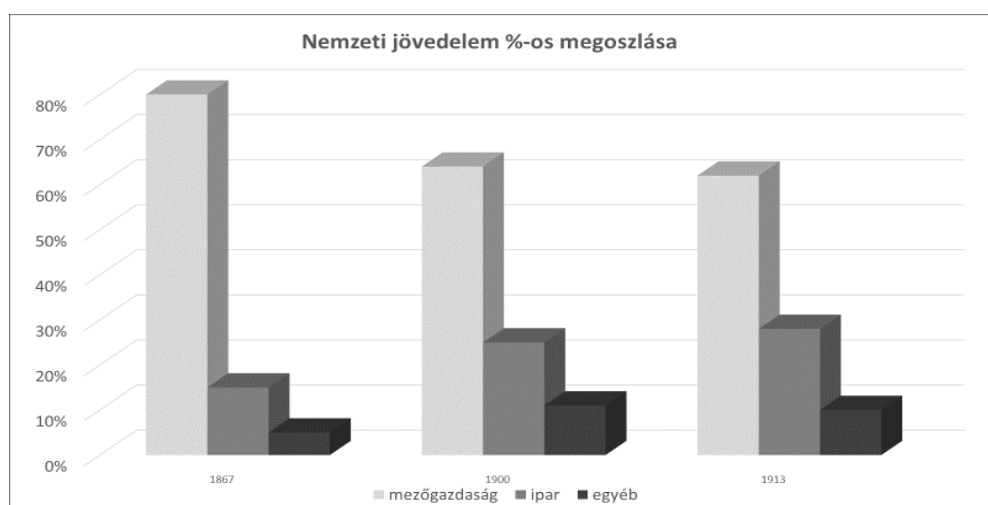
A háborús készülődésből adódó hadiipari megrendelések és a központosított állami alapanyagelosztási és termelészabályozási rendszer erősen belenyúlt a kialakuló monopolkapitalista gazdasági közegbe, és egy durva hadi irányítási állammonopolista rendszert hozott létre, korlátozva a vállalatok önállóságát és a vezetők napi szintű döntési szabadságát, vagy akár egy-egy iparágon belüli vállalati kényszerítések és nyersanyag és piacmegosztási döntések állami képviselők általi kikényszerítésével. Ugyanakkor a hadiipari megrendelések volumene egy-két év alatt az 1910-es 30 millió koronás értékről 2,1 milliárdra növekedett.

Mindezen pozitívumok ellenére azonban 1913-ban, a Trianon után megmaradt területekre eső GDP 372 USD volt, ami az európai átlag 69%, a németnek 48% volt, viszont a déli országok GDP-t jelentősen meghaladta.

A Nemzeti jövedelem megoszlása a századforduló körüli években

Valójában a békeidők időszakának látványos gazdasági fejlődése is mindössze egy lépés volt a fejlett ipari országokhoz történő felzárkózáshoz vezető úton.

A Nemzeti jövedelem %-os megoszlása a századforduló körüli években

Az Osztrák-Magyar Monarchia a századfordulón hatalmas gazdasági potenciál volt. 50 milliós lakosságával komplex, sokoldalú gazdaságot alkotott, rendelkezett bányakincsekkel, mezőgazdasággal, széles spektrumú ipari termeléssel, ugyanakkor a Monarchián belül különböző jellegű és fejlettségű országok, országrészek voltak, amelyek vám- és devizakockázattól mentesen elérhető piacot jelentettek egymás számára. A Trianoni békeszerződés ennek az európai léptékkal is jelentős gazdasági egységnek vetett véget.

A zsidók szerepe a XX. századi magyar nagyipar kialakulásában

A XX.sz. ipartörténetének leírása során nehezen lehet megkerülni azt a kérdést, hogy a magyar zsidóságnak miért volt kitüntetett szerepe a magyarországi modernizálásban és az agrár Magyarország iparosításában. Természetesen nem genetikai okokra vezethető vissza a kérdés, bár ennek bizonyítására sok korábbi politikussá vált kutató tett kísérletet, hanem ennek elsősorban politikai és társadalmi okai voltak. A dualista monarchia két meghatározó országa Ausztria és Magyarország különböző fejlődési pályán volt. Addig, amíg az osztrák parlamentben megjelentek a városi polgárság és az ipari nagytőke képviselői, addig a magyar parlament továbbra is a korábbi korok nemesi összetételét mutatta.

Ugyanakkor a zsidóság az ipari vállalkozások kialakulása révén jelentős gazdasági szerepre tett szert. A zsidóságon belül a cégtulajdonosok és magántisztviselők aránya meghaladta az 50%-ot.

A zsidó cégtulajdonosok közé tartozott a Weiss, Goldberger, Chorin, Kornfeld család, akik a modern iparosodó Magyarország nemzetközi szinten is meghatározó gyárosai, bankárai voltak. A századfordulón a bankok, a tőzsde és a GYOSZ vezetőinek 55%-át zsidó bankárok, cégtulajdonosok és cégvezetők adták. Ennek ellenére a politikai és társadalmi súlyuk elmaradt a nagypolgárság gazdasági erejéhez képest, amit 1918 után bárói rangok osztásával próbáltak ellensúlyozni. A zsidóság asszimilációs törekvéséhez nem csak a vegyes házasságok számának gyarapodása és az arisztokraták zsidó családokba való beházasodása, hanem a 26 új zsidó báró és főrendiházi tagság is hozzájárult, de azért ezek a bárók az arisztokrata klubokba nem nyertek bebocsátást, a kor polgári származású, haladó gondolkodású új arisztokratái inkább az általuk alakított szabadkőműves páholyokba léptek be.

Márai Sándor az *Egy polgár vallomásaiban* erről azt írta, hogy „különös helyzet alakult ki a század elején a zsidókkal, mindenütt ott voltak, ahol tehetséggel és szívóssággal érvényesülni lehetett, ... társaságban és hivatalos helyeken fesztelen „egyenrangú” barátkozás folyt zsidók és keresztények között, ... de a zsidókat éppen olyan kevésbé tekintették fajtabelinek, mint ahogy a keresztvívvel meglocsoló néger nem lesz az amerikai polgár szemében fehér ember.” Nem is csoda, hiszen az asszimilálódni vágyó dúsgazdag polgárok a díszmagyarhoz járó kard felcsatolását csak a főkönyv *tartozik* oldalára való asszociációval tudták megjegyezni.

A parlament összetétele kihatott a jogalkotásra és a gazdasági irányítás minden szintjére, mivel a képviselők jelentős része földbirtokos volt és az ipar kialakulását és fejlődését elsősorban a munkaerő-elszívás jelenségéből érzékelte.

A zsidó családok tagjainak társadalmi és anyagi felemelkedésében másik jelentős mozgatóerő a tanulás volt. A numerus clausus kiszorította a zsidó fiatalokat a magyar

egyetemekről, így elsősorban nyugati európai egyetemek elvégzésével jelentős nemzetközi kapcsolatrendszerre is szert tettek. A vagyonnal nem rendelkező és az államigazgatási pályákról kiszoruló képzett izraelita fiatalok elsősorban a művészeti területen és a humán szakmákban, valamint az ipari és pénzügyi tevékenységek területén találták meg az érvényesülési lehetőséget.

A kapitalizmus térhódításával, az új viszonyokhoz alkalmazkodni nem tudó és nem akaró úri középosztály és arisztokrácia közfelfogása szerint Magyarországon a kapitalizmus „zsidó kapitalizmus”, idegen jelenség, amivel szemben erősíteni kell az agráriumot és a nemzeti tudatot. Ez a XIX. században kialakult attitűd rányomta bélyegét a XX. század magyar fejlődésre és az eseményekre is. Ennek következtében az 1870-es évektől kezdve egyre fokozódó formában Magyarországon is megjelenik a politikai antiszemitizmus.

Bibó István így foglalta össze a politikai antiszemitizmus kérdését:

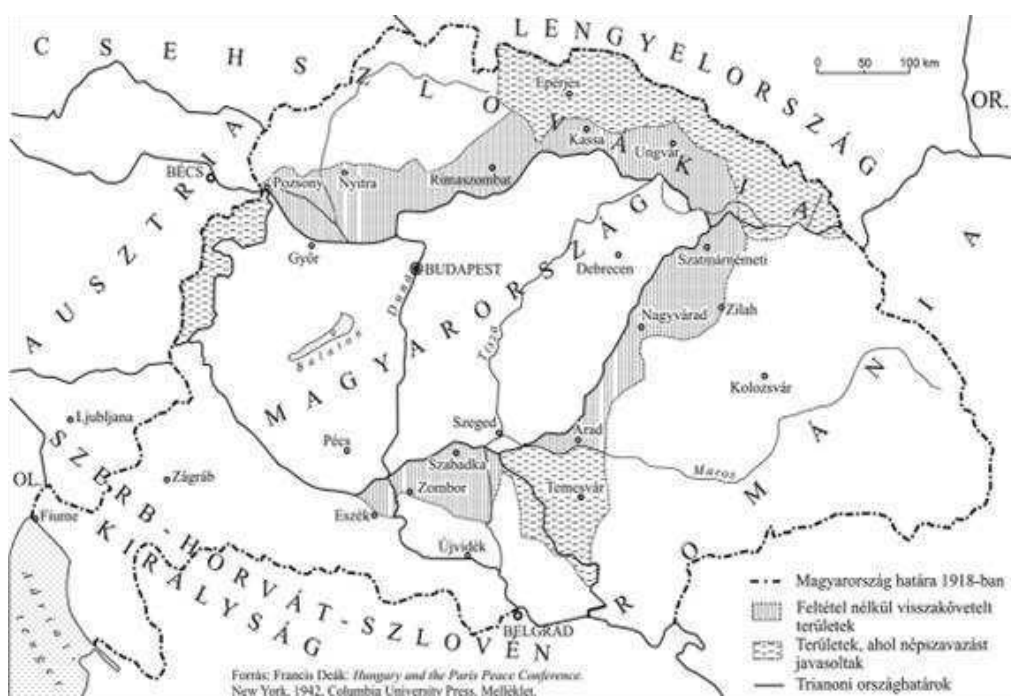
„Magyarországon 1919-től egy olyan alapjában feudális konzervatív kormányzati forma uralkodott, amely zsidóellenes kilengések közepette született meg és a zsidók politikai és közhivatali lehetőségeinek a hátra szorításán és egyidejűleg gazdasági lehetőségeinek a meghagyásán, sőt a monopolkapitalizmus révén való megerősítésén alapult. A politikai antiszemitizmus elfogadásának és a tekintélyes hányadában zsidók kezén lévő kapitalizmus támogatásának ez a kettős politikája kezdettől fogva létrehozott egy olyan feszültséget, amelyben a zsidókérdés és annak megoldása a zsidók gazdasági hatalmának felszámolásával vált azonos kérdéssé, és mint ilyen, úgy jelent meg, mint az ország elsőszámú szociális kérdése.”

Teleki Pál tette meg az első lépéseket és később is jelentős szerepet töltött be a politikai antiszemitizmus törvények által gyakorolt operatív antiszemitizmussá alakulásában is. Ez a társadalmi és politikai konfliktus, megfelelő hangulatkeltés és törvényalkotás révén pár évtized után már nem csak verbális antiszemitizmusként, hanem a zsidók társadalomból való kiszorításban nyilvánult meg, és végül a gázkamrákhoz vezető út kezdete volt, és a zsidók kiirtásával végződött.

TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS HATÁSA A GAZDASÁG FEJLŐDÉSÉRE

Terület és lakosság vesztés a Trianoni szerződés következtében

A Trianoni Békeszerződéses tárgyalások során a magyar delegáció javaslata az volt, hogy mivel az Osztrák-Magyar Monarchia szétdarabolása elkerülhetetlennek látszott legalább a nyelvi, nemzetiségi határokat vegyék figyelembe. Ám ez a javaslat sem tartalmazta Erdély megtartásának lehetőségét.

Trianoni határok alakulása a javaslatok tükrében

Az Osztrák-Magyar Monarchia 676 000 km² területe felosztásra került és az 51 milliós soknemzetiségű lakosságot is országhatárok választották el egymástól, nem igazodva a nemzetiségi területi elhelyezkedéshez. Nem csak a határok változtak meg, hanem az államformák is. A létrejövő Osztrák Köztársaság 6,5 millió lakosa 85 ezer km²-es területén élt, míg a Csehszlovák Köztársaság 140 000 km²-es területen 14 millióan éltek. Magyarország 92,6 ezer km²-en ugyan királyság maradt, de a 7,6 millió alattvalónak soha többet nem volt regnáló királya. Ezzel Magyarország elvesztette lakosságának 58,4%-át.

A Magyarországról levált Horvátország és a Vajdaság, és a Monarchia részét képező Dalmácia és Szlovénia, Szerbiával és Bosznia-Hercegovinával 249 000 km²-en 12 millió lakossal alkotta az etnikailag, vallásilag nemzetiségi enklávékkal teletűzdelt Jugoszláviát. A legnagyobb magyar népességet, Erélyt és a Partiumot magába foglaló új Románia területe 304 000 km²-re, több, mint kétszeresére nőtt, lakosainak száma

17,6 millióval gyarapodott. Ekkor nyerte újból vissza Lengyelország is nemzetállami létét, és lett önálló Lengyel Királyság.

Ország	Terület km²	Népesség (fő)	Ebből magyar (%)**
Történelmi Magyarország	282 870	18 264 533	54,4
Trianoni Magyarország	92 963	7 615 117	88,3
Összes veszteség	189 907	10 649 416	30,2
Csehszlovákia	61 633	3 517 568	30,3
Románia	103 093	5 257 467	31,6
SHS Királyság	20 551	1 509 295	30,3
Ausztria	4 020	291 618	8,9
Olaszország	21	49 806	13,0
Lengyelország	589	23 662	1,0

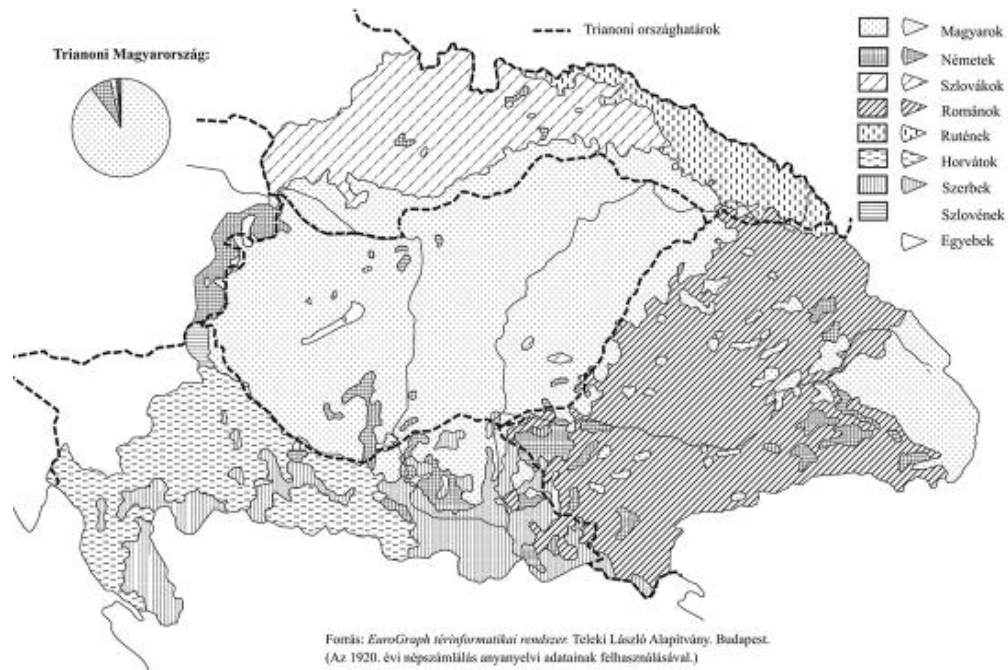
*Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamainak részesedése
a történelmi Magyarország területéből és népességéből*

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1940. Bp., 1940, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. 22.

* Horvát-Szlavónország nélküli adatok.

** Az 1910-es népszámlálás anyanyelvi adatai alapján.

Mindennek eredményeként az előző évszázadokban meghatározó méretű és lakosságszámú Magyar Királyság a létrejövő környező országoknál mind területileg, mind gazdasági súlyát tekintve kis országgá alakult.

A történelmi és a trianoni Magyarország nemzetiségei 1920-ban

A Trianoni szerződés gazdasági hatásai

A háború utáni infláció hatása a vállalat finanszírozásra

A háború után jelentősen felgyorsult az infláció, de a pénzkibocsátás elsősorban állami vállalati hitelek formájában valósult meg, amelyek papírpénz névértéken kerültek visszafizetésre és a növekvő infláció miatt praktikusán elértéktelenedtek, ily módon valójában piacélénkítő támogatást jelentettek a hitelfelvevőknek. Az infláció miatt ugyancsak megváltozott a részvénykereskedelem jellege is. A vállalatok a megtakarításaikat szívesen fektették részvényekbe, mert így szinte materializálódott a pénzük, és a vállalat értékének megőrzésével a részvénybe fektetett pénz is megőrizte értékét. A piacra dobott részvényállomány 500 millió korona volt, ami az állami és banki hitelek egy negyedét tette ki. Természetesen a vállalatok is minden megtakarításukat igyekeztek beruházási eszközbe fektetni, pénzügyi eredményeik értékét megőrzendő. A beruházások azonban önmagukban nem növelték a termelés volumenét, amíg 1924-re, tíz év alatt, az árak 8000-szeresükre nőttek, addig a bérek csak 3500-szor lettek magasabbak, lenyomva ezzel a termelési költségek arányát és ettől is várva a piaci élénkülést. Persze ennek egyik hatása a széles néprétegek elnyomorodása is volt. Végül a húszas évek közepére alakult ki az a konjunktúra, amitől a termelés visszaállt a háború előtti szintre, és ez a pénzügyi stabilizáció jótékony hatásai mellett az inflációs nyomásnak is véget vetett.

A háború után jelentősen felgyorsult az infláció. 1919 augusztusában 100 magyar korona még 11,6 svájci frankot ért, 1920 júniusában már csak 3,1-et, az év végén pedig már csak 1,4-et. Ezt csak jelentős népszövetségi kölcsön felvételével tudta az ország átvészelni, melynek terhei a jóvátételi kötelezettségekkel együtt a II. világháborúig nyomták a gazdaságot, mindez a 29-es válság következményeivel megtévezve.

Magyarország környező országok kölcsöneihez képest szerényebb összeget, az igényelt kölcsönnek csak a felét, 307 millió aranykoronát, kapott meg. Az állami pénzgyártás megszűnése, az MNB által biztosított bankjegy-kibocsátási monopólium és a Bank of England által nyújtott kölcsön és kötelezettségvállalás arra, hogy kész az aranykoronát korlátlanul fontra beváltani, 1924 nyarára megfékezte az inflációt és stabilizálta a koronát.

A 7 ország által igen előnytelen feltételekkel nyújtott nemzetközi kölcsön természetesen a népszövetségi főbiztos számára jelentős beleszólási jogot biztosított a magyar gazdaság működtetésébe. Joga volt a teljes magyar költségvetés ellenőrzésére és megvétózhatta a kormányzati gazdasági döntéseket. A kölcsönnek csak kisebb hányada szolgálta a költségvetési hiány pótlását, amivel elkerülhetővé tette az adók további drasztikus növelését. A pénz nagyobb részét pedig szanálástól független célokra fordították, például építkezésre.

A költségvetési felügyelet egyik következménye volt az állami alkalmazotti létszám csökkentése, ami elsősorban a középosztályt érintette, és ez is hozzájárult a diplomás munkanélküliség növekedéséhez. A népszövetségi ellenőrzés 1926-ig tartott. A stabilizálódás eredményeként a gazdasági szereplők előtt megnyílt a lehetőség jelentős hitelfelvételre. A gazdálkodók, egyházak, önkormányzatok hitelfelvételének eredményeként Magyarországon volt a régióban a legnagyobb az egy főre eső eladósodottság mértéke.

„A külföldi tőke, amelyet Európa újjáépítésre használtak...nagyobb volt annál, mint amennyit az adósok visszafizetni remélhettek. Az Európában befektetett tőke jelentős részét nagymértékben improduktív célokra használták fel, ez ugyan a kölcsönző országok életszínvonalát javította, de nem idézett elő olyan javulást az országok export iparának javulásában, hogy képessé váljanak eleget tenni az adósságaikból adódó fizetési kötelezettségeiknek” - állapítja meg a hitelek felhasználását vizsgáló Angol Királyi Intézet a harmincas évek elején. Így volt ez Magyarországon is, ahol csak a felvett kölcsönök 20%-át fordították termelőberuházásra.

Gazdasági veszteségek

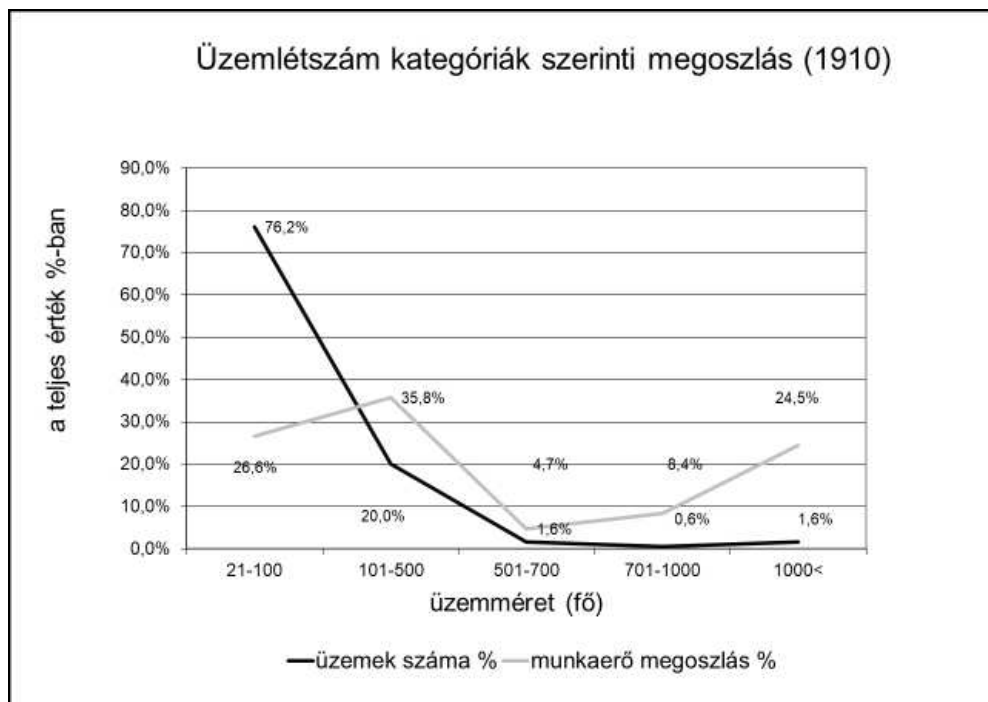
A Trianoni békeszerződés révén nem csak területi, etnikai veszteségek érték Magyarországot, hanem szinte teljesen elvesztette az ásványi kincs lelőhelyeket. Ugyanakkor az ipar erős Budapest környéki koncentrációja, valamint a bankrendszer centralizáltsága révén nagy veszteségek árán ugyan, de a magyar gazdaság átvészelte az ország nagy részének elvesztését is.

Magyarország elvesztette kohászatának 69%-át és az ehhez nyersanyagul szolgáló vasérctermelő képességének 89%-át. Az erdő terület szinte teljes mértékben az elcsatolt területekre esett. Amíg az élelmiszeripar 56%-a az ország területén marad kapacitásával meghaladva a hazai igényeket, addig számos élelmiszeripari nyersanyagforrás (pl. a só) az elcsatolt területekre került. A könnyűipari termékekből is jelentős importra szorult az új ország. A vasúti közlekedésszükséglet gyártás megtartotta kapacitása 80%-át, de mivel korábban a monarchia ellátására volt berendezkedve, és a vasúti hálózatának 62%-a határon túlra került, így szintén exporttermelésre kellett átállnia.

A Monarchia közös devizája és a vámok nélküli áruforgalom, a közös pénz- és árrendszer szolgálta a magyar gazdaság integrációját, ami Trianonnal megszakadt és az eddig belkereskedelmi kapcsolatok eltérő devizákban történő külkereskedelmi forgalommá váltak vámokkal és protekcionizmussal terheltten.

Trianon hatása a nemzeti jövedelem alakulására

A Trianon utáni gazdasági rekonstrukció végével a GNP az európai átlag 69%-a volt és a növekedése kismértékben meghaladta az európai átlagot. A magyar ipar is fejlődésnek indult, míg 1913-ban a nemzeti jövedelem 25%-a volt, 1929-re 31%-ra emelkedett és ebből a gyáripari termelés volumene 70%-kal bővült. A foglalkoztatás szerkezetében ez azt jelentette, hogy az ipari termelés negyedét, a munkások 50%-át foglalkoztató kisipar állította elő igen alacsony bérekkel biztosítva a versenyképességét. A nem kisiparban, hanem gyárakban, az ipari termelés 75%-át előállító 563 000 munkás fele, az 500 főnél kevesebb munkást foglalkoztató cégeknél dolgozott, amíg a századelőn kialakuló nagyipar, az ezer főnél nagyobb létszámú 41 gyár foglalkoztatta a dolgozók 24,5%-át.

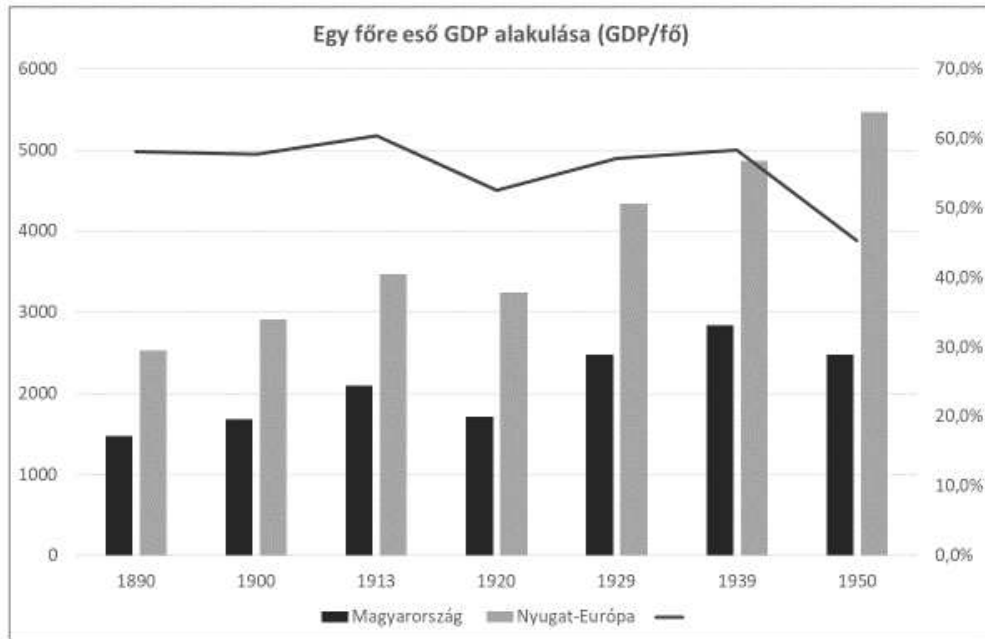
Üzemek számának aránya a foglalkoztatott létszám függvényében

A kereskedelmi cserearányok romlása és a *kereskedelmi kapcsolatok* beszűkülése súlyosan érintette a magyar gazdaság egészét.

Eközben a XX. század új iparágai dinamikusabban fejlődtek, elsősorban a hírközlés és villamosenergia termelés terén. 1928-ban üzembe helyezték a lakihegyi rádióadót. Az új automata telefonközpontok 70 ezer telefonkészüléket kapcsoltak össze. Az ország villamosításának első nagy hulláma révén a villannyal ellátott községek száma elérte a 27%-ot azaz közel ezer településen gyullad fel a világítás. (1938-ra már a települések 36%-a a lakosság 71%-a volt a hálózatra kapcsolva.)

Ezeket az iparágakat a nagy gazdasági válság is kevésbé sújtotta, amíg a vas- és fémipar és a ráépülő gépgyártás termelése 48%-kal csökkent, a mezőgazdaság és néhány fogyasztási iparág visszaesése 23% volt, a védővámokkal védett könnyűipar forgalma nem csökkent drasztikusan. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem a válság alatt kb. 7%-kal esett vissza, ami alacsonyabb, mint a környező országok visszaesése, ellenben a nemzeti jövedelem csökkenése sokkal súlyosabb volt Magyarországon, 47%, mint tőlünk nyugatabbra. (pl:

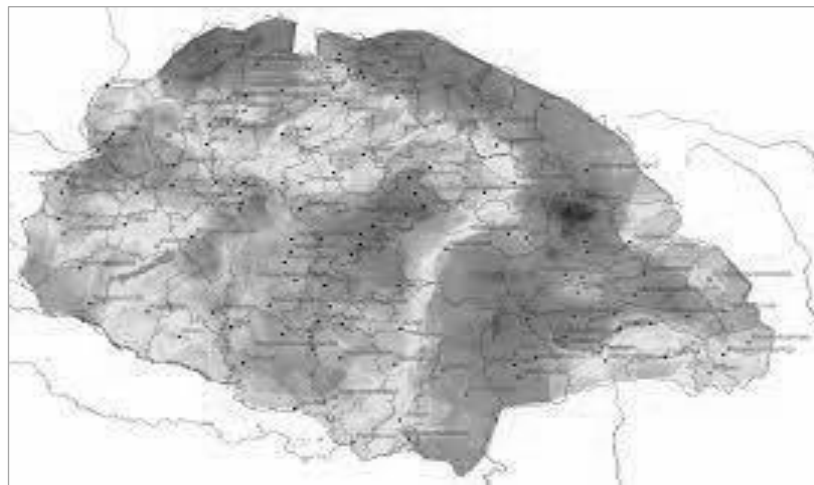
Franciaországban 19%, Angliában 15%, Dániában 3%, az USA-ban 43%, Németországban 38%).

Egy főre eső GDP alakulása és a magyar érték a Nyugat-Európa 14 ország átlaghoz képest %-ban

(1990-es Geary-Khamis nemzetközi USD-ben számolva, ahol a GDP, Bruttó hazai termék az ország területén előállított, megtermelt termékek, szolgáltatások piaci értéke)

Ugyanakkor a diagramból is látható, hogy a magyar GDP Trianon után a gazdasági válság ellenére fokozatosan nőtt egészen a második világháború kitöréséig. Az adatokból nem látni, hogy a területi elcsatolások a gazdaságot alapjaiban megrendítették volna. Ennek egyik oka az volt, hogy a gazdaságilag fejlettebb térségek zömmel a határokon belül maradtak, míg az elmaradott, iparral és fejlett mezőgazdasággal nem rendelkező területek kerültek elcsatolásra. A gazdasági nehézségeket elsősorban az I. világháború okozta kereskedelmi kapcsolatok zilált viszonyai okozták.

*Magyarország aggregált fejlettségi térképe 1910-ben
(forrás: Demeter Gábor 2018)*

A GDP növekedés másik jelentős tényezője volt, hogy a XIX. századi agrár Magyarország a XX. században kezdett agrár-ipari jelleget öltetni, elsősorban a világon megjelent sok technikai újításnak köszönhetően változott a termelési szerkezet. A mezőgazdasági termelés hozzáadott értéke csökkent, míg az ipari szektor egyre nagyobb hozzáadott értéket tudott generálni. Magyarországon is jelentős ipari fejlődést eredményezett az Egyesült Izzó világítás-, rádiócső- és rádiógyártása, valamint a Weiss Manfréd művek gépgyártása és autóiipari termelése. 1930-ban 1000 lakosra jutott egy gépkocsi, ami megfelelt a cseh, lengyel arányoknak, míg az ezer lakosra jutó 35 rádiókészülék száma meghaladta a francia, svájci és norvég számokat. A villamosipar dinamikus fejlődése is lökést adott az iparosításnak és az életszínvonal növekedésének. Ugyancsak jelentős életszínvonal emelkedéssel járt a lakásépítés dinamikus fejlődése.

Weiss Manfréd autók tesztelése .

(Forrás: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum / Korbuly Archívum)

Ennek azonban meg volt az ára. 1931 közepére a pénzügyi válság is begyűrűzött. Az MNB drasztikus intézkedésekre kényszerült és fokról fokra megszüntette a szabad devizakereskedelmet és korlátozta a külföldi kifizetéseket, minek eredményeként megszűntek a külföldi hitelek is. Ebből a helyzetből azonban csak nemzetközi segítséggel lehetett kilábalni. Átütemezték a népszövetségi hitelek törlesztését, mérsékeltek a korábbi hitelek kamatait, és elengedték a jóvátételfizetést. Az 1979-ig átütemezett népszövetségi kölcsön visszafizetésétől ugyan a háború révén megszabadultunk, de jött helyette más, pusztulás és a II. világháborús jóvátétel iszonyatos terhei.

A válság után az ipari termelés mértéke 1937-ben haladta meg először az 1929-es szintet. A háború közeledett és a magyar ipar felkészült a haditermelésre. A kormányzat által elfogadott győri program 1 millió pengőt szánt infrastruktúra és hadiipari fejlesztésre. Ehhez járult hozzá a feltárt olaj- és földgázmezők termelése, valamint a felfutó bauxitbányászat is.